

תפיסת אלימות בקרב נוער חוסה במונחים של אשמה ועונש

חגית בוני ויובל וולף

במאמר ממצאים של שלושה ניסויים, שנבחנו בהם השיפוט המוסרי של בני נוער בעלי רקע עברייני החוסים במוסד סגור. המחקרים התבססו על התיאוריה הפונקציונלית של קוגניציה ועל הפרדיגמה הנגזרת ממנה. בניסויים תוארו אירועי אלימות גופנית, שהיו מעורבים בהם נערים כמותם, ובכל אחד מהם דורגו שני מרכיבים - הכוונה (מועטה, בינונית ורבה) והנזק שנגרם (מועט, בינוני ורב). בניסוי הראשון דירג כל נבדק את אשמתו של התוקף ואת חומרת העונש שיש להעניש את התוקף, בניסוי השני התבקש הנבדק לקבוע את מידת העונש מנקודת המבט של התוקף ושל הקרוב, ובניסוי השלישי לקבוע איזו תקופת מאסר יש לפסוק לתוקף. הממצאים מעלים שבשיפוט העונש גלום פוטנציאל לקבלת מידע על פן ייחודי של סכמות מוסריות אצל בני נוער בעלי רקע עברייני. לעובדה זו חשיבות דווקא בשל הנטייה הקיימת בספרות להתמקד במדידת שיפוט האשמה בלבד. כמו כן, מהממצאים משתמעת טענה נגד 'תיג תיאורטי' של נערים כאלה כבעלי מוסריות עבריינית.

שיפוט מוסרי פונקציונלי

לפי התיאוריה הפונקציונלית של קוגניציה (Anderson, 1996), שיפוט מוסרי הוא תגובה למכלול העדויות הזמינות בעת ביצוע השיפוט. כמסגרת לבחינה מקיפה של סכמה שיפוטית הציע אנדרסון (Anderson, 1991) המשגה חברתית-קוגניטיבית של האשמה והימנעות מאשמה. ההנחה היא כי שיפוט מוסרי הוא פונקציית ערכן הסובייקטיבי של העדויות הזמינות למבצע השיפוט. אנדרסון (Anderson, 1996, 1991) רואה בהאשמה התנהגות חברתית שכיחה, והוא מכנה אותה 'פסיכודינמיקה של יום-יום'. חיפוש אחר אשם, גורס אנדרסון, היא תגובה צפויה ביותר כשדברים מתרחשים שלא בהתאם לציפיות. גם המוטיבציה להימנע מהאשמה, כהאשמה עצמה, היא תופעה צפויה ביותר. ההאשמה או ההימנעות משקפות את ארגון הידע הקיים על המעשים, שיש להם או שעלולות להיות להם תוצאות לא רצויות.

את סכמת ההאשמה או ההימנעות אפשר להציג במשוואה:

$$\text{Blame or Avoiding blame} = \text{Culpa} \oplus \text{Consequences} \quad \text{משוואה 1}$$

לפי המשוואה, שיפוט מוסרי - האשמה או הימנעות מאשמה, הוא אינטגרל קוגניטיבי, הניתן לייצוג אלגברי (\oplus) של שני סוגים מולריים של מידע. המונח 'מולרי' מייצג סוג של מקורות מידע מסוימים בהקשר נתון. את המקורות המסוימים מכנה אנדרסון 'מולקולריים' (Anderson, 1991). סוג מידע מולרי אחד, ה-culpa, כולל מגוון פרטי מידע מולקולריים (כגון כוונה, דיספוזיציה מוסרית והצדקה מוסרית) אודות אחריותו של בעל ההתנהגות הנשפוטת (בהקשר הזה אלימות) לתוצאות הבלתי רצויות של מעשיו. סוג המידע המולרי השני, consequences, כולל פרטי מידע מולקולריים אודות נזק (אובייקטיבי, סובייקטיבי או פוטנציאלי) שנגרם לקרוב. תכנית מחקר שמיישמת משוואה זו דורשת מהנבדק לשיפוט סדרת אירועים מתוארים. בכל אירוע מוצגים לנבדק מקורות המידע המולקולריים בדרגת חומרה אחרת (כוונה מועטה ונזק רב או כוונה רבה ונזק מועט וכדומה). על סמך מכלול השיפוטים אפשר להעריך, בין היתר, את המשקל שמייחס הנבדק לעדויות השונות המוצגות בפניו.

את האפשרות להשתמש בהמשגה כזו בחקר תפיסת התוקפנות ושיפוטת הציע וולף (1985). וולף ועמיתיו בדקו סכמות שיפוטיות של האשמה אצל מבוגרים בעלי רקע סוציו-קרימינולוגי שונה: נורמטיביים (וולף, 1989; וולף, מואב וסילפן, 1991; Lubel, Wolf & Krausz, 1991), אסירים (ארקין, 1997; חיימוב ו-וולף, בדפוס; עשת-סבג, 1995; Wolf, Friedlander, Addad, Silfen & Walters, 1995) וקציני משטרה (Wolf, Ron & Walters, 1996). הם בחנו גם ילדי גן (אידיסיס ו-וולף, בדפוס) ונוער נורמטיבי (אלון, 1997). ממצאי המחקרים הראו התאמה בין הפרדיגמה הפונקציונלית (שיטת המדידה הפונקציונלית), המנוסחת במונחים פסיכודינמיים יום יומיים של האשמה והימנעות מאשמה, ובין מחקרים, שבדקו שיפוט מוסרי. העבודה המוצגת כאן מתמקדת בקבוצה ייחודית הן מהיבט של עבודה סוציאלית והן מבחינה קרימינולוגית - בני נוער בעלי רקע עברייני.

שיפוט מוסרי פונקציונלי אצל בני נוער בעלי רקע עברייני

הספרות הסוציולוגית נוטה להסכים עם גרסתו של כהן (Cohen, 1955), שהמוסריות העבריינית של בני נוער בעלי רקע עברייני משקפת את מוסריותה של החברה הנורמטיבית. הנחה זו אינה פוטרת מניסיון מושגי ואמפירי, לאפיין את מוסריותם של בני נוער אלו. חוקרים שונים סבורים שבני נוער בעלי רקע עברייני שרויים בעולם מוסרי ייחודי בעל קודים ונורמות משלהם, והכלל השולט בו הוא 'כל דאליים גבר' (Bartholas, 1985; Matza, 1964; Strasburg, 1978). כל מי שהם פוגשים, שאינו שייך לעולמם, נתפס על ידם כמי שמייחס להם כוונות רעות משום היותם מושא מתמיד לתיג

כעבריינים. רווחת אצלם הבחנה חדה וברורה בין עולמם ובין עולמם של אלו שמתייגים אותם כעבריינים (Wolf, in press).

וולף ועמיתיו (Wolf, Battash, Addad & Walters, 1992) ביקשו לבדוק אם המוסריות הייחודית המאפיינת, לכאורה, נוער בעל רקע עברייני, משתקפת בשיפוט המוסרי שלהם. לשם כך ניסו לחשוף הבחנות ברורות, סכמות מוסריות בשיפוט מוסרי פונקציונלי, בין נערים אלו לבין נערים אחרים (Anderson, 1996). כחלק משיפוט התוקפנות נבדקה במחקרם החשיבות היחסית שמייחסים נערים אלו למידע על כוונה לפגוע בזולת ולמידת הנזק שנגרם בעקבות התקיפה. במחקר השתתפו 60 נערים, בני ארבע עשרה עד שש עשרה וחצי. עשרים נערים חסו במעון לנערים עבריינים, עשרים היו 'נערי שוליים' מבית ספר תעשייתי ועשרים היו תלמידי תיכון עיוני בעת המחקר.

ככלי המחקר שימש שאלון על מצבי אלימות, שנבנה על פי מתודת המדידה הפונקציונלית (דוגמה מפורטת - אלון, 1997). בשאלון היו תיאורי אירועים שונים. בכל אחד מהם תואר נער שפגע גופנית בבן גילו, והוא כלל שני פריטי מידע – דרגת הכוונה (מועטה, בינונית, או רבה), ודרגת הנזק (מועט, בינוני או רב). הנחקרים, שנבדקו באופן אישי, התבקשו לציין בסולם של 20 דרגות מה מידת התוקפנות המאפיינת את התנהגות הפוגע בכל אחד מן האירועים. מספר דרגות הסולם, שאינו גס מדי (מיעוט דרגות) ואינו רגיש מדי (כגון סולם של 100 דרגות), נמצאו, במחקר מקדים, מתאימות במיוחד למשתתפי המחקר. הצירוף בין כל דרגות הכוונה ודרגות הנזק יצר מבנה ניסוי דו-גורמי תלת-דרגתי ($3 \times 3 = 9$).

אצל החוסים נמצאה סכמה שיפוטית, שהתבססה על חשיבות כמעט בלעדית למידע על מידת הנזק שנגרם לזולת. אצל הנערים הנורמטיביים (מבית הספר העיוני) הכוונה לפגוע הייתה חשובה הרבה יותר ממידת הנזק. נערי השוליים נמצאו בתוך. הם ייחסו חשיבות רבה לשני הנתונים, אך ניכרה אצלם העדפה מה למידת הנזק.

בניסויים אחרים באותו מחקר נמצא שבשני תנאים ייחסו בני נוער חוסים משקל רב גם לכוונה לפגוע: כאשר הם נתבקשו לשיפוט תוקפנות כתכונה של מבצעה (לעומת תוקפנות כאפיון של ההתנהגות הנשפטת בניסויים הראשונים של המחקר), וכשהשיפוט נעשה מתוך הזדהות עם אדם נורמטיבי (מדריך חברתי במעון). תזוזה זו באפיון המרכזי של הסכמה (תפיסה) המוסרית הומשגה מאוחר יותר (Wolf, 2001) כמודולריות שיפוטית. גישת המודולריות השיפוטית מניחה שינויים בשיפוט המוסרית של הפרט בהתאם לנסיבות ביצועה. תיאוריית התפקיד (Sarbin & Allen, 1968; Smith, Tisak & Schmieder, 1993) מספקת תשתית מושגית להשערה על שינוי בשיפוט המוסרי כפונקציה של מעבר מתפקיד נתון, כגון תפקיד הפוגע, לתפקיד המשלים באותו מערך תפקידים, לדוגמה, תפקיד הקרבן.

שינוי בשיפוט החומרה נמצא גם אצל קציני משטרה (Wolf, et al., 1996) ואצל אסירים (ארקין, 1997; Wolf et al., 1995). אלון (1997) מצאה אצל בני נוער נורמטיביים שינוי שקלול בהתאם לערכיותו של היחס (חיובי או שלילי) לפרוטוגוניסטים (הדמויות המעורבות באירוע הנשפט) ובהתאם לתפקידם בו (תוקף או קרבן). תשתית לבדיקת מודולריות שיפוטית אצל נערים בגיל ההתבגרות הוצבה במחקר שתואר לעיל (Wolf et al., 1992), שמצא מודולריות שיפוטית אצל נערים בעלי רקע עברייני - שינויים במשקל שיוחס לכוונה, בהתאם לשינוי בהיבט השיפוט, עברייני או נורמטיבי.

שיפוט אשמה ושיפוט עונש

שיפוט מוסרי פונקציונלי, כמו שיפוט מקצועי, יכול להופיע בשתי צורות – קביעת מידת האשמה (הכרעת דין) וקביעת מידת העונש (גזר דין). היחסים בין שיפוט אשמה ושיפוט עונש לא נבדקו בדיקה יסודית, אבל אצל ילדים נמצא מתאם חיובי מוגבל בין שיפוט אשמה ושיפוט ענישה. ככל שהאשמה הייתה גדולה יותר, העונש היה חמור יותר (Nissan, 1987, 1988). הספרות בנושא שיפוט מוסרי פונקציונלי עסקה בעיקר בשיפוט אשמה. יוצאי דופן הם המחקרים של וולף ואידיסיס (כתב יד) ושל כהן רז, וולף ושרון (בדפוס). וולף ואידיסיס בדקו, בין היתר, שיפוט עונש ואשמה אצל ילדי גן חובה. הם מצאו כי בתנאים פשוטים של ניסוי, כשנגרם נזק בלבד (מודל חד-גורמי), הופיעה סכמה שונה בשיפוט האשמה והעונש.

לעומת זאת, במחקרים משולבים של נזק וכוונה (מודל דו-גורמי) ייחסו ילדי הגן חשיבות רבה לנזק, וחומרת שיפוט העונש הייתה נמוכה מחומרת ההאשמה. כהן רז ועמיתיו (בדפוס) בדקו שיפוט אשמה ועונש אצל ילדי הגן ובכיתות א, ג, ו, ומצאו החמרה בשיפוט האשמה. נמצא שכבר בגיל הרך הילדים מייחסים משקל רב גם לכוונה ולא רק לנזק. משקל זה, בהיפוך מהמשקל שמוקנה לנזק, עלה עם הגיל. עוד נמצא שבשיפוט אשמה יותר מאשר בשיפוט ענישה מייחסים הילדים משקל רב יותר לכוונה.

השערת המחקר בעבודה זו הייתה שנערים חוסים נוטים לשיפוט במונחי עונש ולא במונחי אשמה. ההשערה התבססה על ההנחה שנערים חוסים משוכנעים כי החברה הנורמטיבית רואה בהם אשמים בכל מקרה, כלומר מייחסת להם באופן קבוע כוונה עבריינית. לפיכך, מה שחשוב להם בעיקר היא ההימנעות מעונש. הנחה זו זוכה לגיבו מעין-אמפירי

בתחקור בתר-ניסויי (post experimental debriefing) של וולף ועמיתיו (Wolf et al., 1992). הנערים החוסים שהשתתפו במחקרם של וולף ועמיתיו ייחסו באופן עקבי חשיבות רבה יותר לנזק שנגרם מכיוון שעל פיו קובעים בבתי המשפט את העונש. הכוונה, המשמשת בסיס עיקרי להכרעת הדין בבתי המשפט, לא נחשבה בעיניהם מפני שאינה קשורה ישירות לענישה.

מכאן מתבקשת הנחה שהחוסים במחקרם של וולף ועמיתיו התמקדו בשיפוט ענישה אף-על-פי שנתבקשו לשפוט אשמה, ולכן ייחסו חשיבות בלבדית כמעט לנזק, ממש כמו ילדי הגן במחקרם של אידיסיס ו-וולף, שם תופעלו במשותף נזק וכוונה. אף כי אין זה מעניינו הישיר של המחקר הזה, מתבקשת הנחה שגם אצל ילדים רכים יש לעונש מקום חשוב הרבה יותר, שכן הוא משמש אמצעי חִברות עיקרי וחשיבותו הרבה נלמדת מתוקף השימוש הרב שדמויות חִברות משמעותיות עושות בו. מכאן נובעת ההבחנה בין שיפוט האשמה לבין שיפוט עונש באירועי אלימות. הבחנה זו נעשית בהקשר הזה בין סכמה שיפוטית, שמספקת מסגרת לאבחונה אצל הפרט (ראה לעיל אצל וולף ועמיתיו), משוואה 1, לבין סכמה שיפוטית המאובחנת במשוואה 2:

$$\text{Punishment} = \text{Culpa} \oplus \text{Consequences}$$

משוואה 2

התוצאה המשוערת של השוואה בין שיפוט אשמה ושיפוט עונש אצל נוער חוסה היא שבשני אופני השפיטה ייחסו לנזק משקל רב מזה שייחסו לכוונה. ואולם, בשיפוט האשמה ייחסו לכוונה משקל רב מזה המיוחס לשיפוט הענישה. גם הבדלים משמעותיים אחרים בין שני אופני השיפוט הללו אמורים לתמוך בתזה של המחקר הזה, על פיה שיפוט העונש משקפים פן ייחודי של מוסריות אצל בני נוער בעלי רקע עברייני.

ניסוי ראשון - שיפוט אשמה וענישה לפי מידע על כוונה ונזק שיטת המחקר תכנון וכלים

הניסוי הראשון נועד לאפשר השוואה תוך-אישית בין סכמת האשמה וסכמת הענישה, כדי להציב תשתית לבדיקה אמפירית של השערת המודולריות השיפוטית. כל נער השתתף בשני מפגשי ניסוי, שנעשו בהפרש של חודש זה מזה. פרק זמן זה נועד למנוע אפשרות של גרירת השפעות מהשלב הראשון לשני. (בדרך כלל, מספיק שבוע ימים למטרה זו, אך במקרה הנדון היו גם אילוצים, שמקורם בלוח הזמנים של המוסד). בשני המפגשים תופעל מודל ניסויי זהה - שחזור מחקרם של וולף ועמיתיו. במפגש הראשון נבדקו שיפוט האשמה ובמפגש השני נבדקו שיפוט העונש. בשני המפגשים בקרת הסדר אשמה-ענישה נעשתה באמצעות Counter-balancing. אצל מחצית המשתתפים נבדק במפגש הראשון שיפוט האשמה ובמפגש השני שיפוט הענישה, ואצל המחצית השנייה היה הסדר הפוך (כמו במחקרים קודמים, גם כאן לא נמצא שלסדר יש השפעה כלשהי).

בכל מפגש תוארו למשתתף אירועי אלימות שונים, והוא התבקש לשפוט בכל מקרה את חומרת התנהגותו של האדם האלים. בכל אירוע תואר מקרה שבו נער פוגע גופנית בנער אחר מקבוצתו, והובאו לידיעתו שני נתונים: הכוונה לפגוע (מועטה, בינונית או רבה) ומידת הנזק שנגרם (מועט, בינוני או רב). כדי להבטיח שהאירוע יהיה משמעותי עבור המשתתף, הוא התבקש להוסיף מדמיונו פרטים על התקיפה, וכדי לוודא שהנבדק יפנים את העובדות הרלוונטיות, התבקש הנבדק לחזור עליהן, כפי שהוא זוכר אותן. אם הנבדק לא זכר את פרטי האירוע, הוא עודכן שוב בפרטים ורק לאחר מכן החל בשיפוט. כל משתתף התבקש לשפוט את האירוע מנקודת ראותו של צופה במעשה התקיפה.

התכנון הניסויי, כנדרש בשיטת המדידה הפונקציונלית, הוא מקרה פרטי של תכנון רב-גורמי. תכנון כזה מחייב מיצוי כל הצירופים האפשריים בדרגותיהם השונות של מקורות המידע הרלוונטיים. בניסוי הזה היו שני מקורות מידע – כוונה (מועטה, בינונית, רבה) ונזק (מועט, בינוני, רב). בתכנון של אירוע דו-גורמי, מופיע מידע על דרגות הצירוף. כך, באירוע שאמור היה להישפט כלא חמור (בחלק התחתון של סולם הדרוג) צירוף הדרגות היה כוונה מועטה ונזק מועט, באירוע שאמור היה להישפט כחמור ביותר צירוף הדרגות היה כוונה רבה ונזק רב, ובאירוע בינוני בחומרתו הופיע הצירוף כוונה בינונית ונזק בינוני. מספר האירועים במודל הדו-גורמי השלם הוא מכפלת מספר הדרגות של שני מקורות המידע זה בזה ($3 \times 3 = 9$).

השיפוט נעשה בסולם של 21 דרגות (0-20), שהיה מבוסס על הסולם ששימש בהצלחה מרובה את וולף ועמיתיו. במחקר הזה הוחלט להוסיף 0 בתחתית הסולם, כדי לאפשר נקודת עגינה עבור התהליך השיפוט. נקודה כזו משפרת את הכיול של כל אחד מהשיפוט במהלך הניסוי (Anderson, 1982).

בניסוי השתתפו 19 נערים חוסים, בני 14-18, ממוסד לנערים עבריינים שבאחריות משרד העבודה, שבו בוצע גם מחקרם של וולף ועמיתיו (Wolf et al., 1991) (המחקר הזה נועד ללבן סוגיה בלתי פתורה בממצאיו, ראה לעיל). זהו אחד המוסדות היחידים מסוגם במדינה, ומצויים בו נערים רבים המתאימים לקטגוריה של 'חוסים' בעלי רקע עברייני

משמעותי. 19 המשתתפים הם כל הנערים שהיו זמינים בעת ביצוע המחקר, והם אמורים היו לשמש מדגם לכל הנערים בעלי רקע דומה במדינת ישראל, גם אלו שאינם מגיעים למוסדות חסות.

כל משתתף נבדק ביחידות. הוצגה בפניו מטרת המחקר, הובהר לו תפקידו כשופט מוסרי של מעשי אלימות, והובטחה לו אנונימיות מוחלטת. לנבדק הוסברה דרך כיוול סולמות הדירוג - סולם האשמה וסולם העונש, והוא תורגל בשיפוט דירוגי החומרה. גירוי עגינה הוצגו באמצעות שני אירועים קיצוניים, שהוצגו לו. האחד קל יותר מהאירוע הפחות אלים שאמור להיכלל בניסוי, והשני חמור יותר מהאירוע הכי חמור (Anderson, 1982).

בכל אירוע התבקש הנבדק לתאר לעצמו שני נערים (פרוטוגוניסטים) מקבוצת ההשתייכות שלו, תוקף וקרוב. האירוע תואר במילים והומחש בציור. לצד הציורים היו כתוביות ובהן מידע על דרגת כוונתו של התוקף (מועטה, בינונית או רבה) ועל מידת הנזק שנגרם לקרבן (מועט, בינוני או רב). לאחר הצגת האירוע, התבקש המשתתף לחזור על עיקרי ההתרחשות וליצור, ככל האפשר, דימוי חי שלה. אחר כך התבקש הנבדק לדרג את חומרת האשמה או העונש המגיעים לפוגע (כאמור, בכל מפגש נבדק אלמנט אחד ובמפגש השני נבדק האלמנט השני).

ממצאים

בכל אחד משני תפקידי השיפוט נמצאו אצל כל המשתתפים הבדלים בין-אישיים (במונחים סטטיסטיים מקובל לכנות זאת 'מקדם שגיא') זעומים ומגמה שיפוטית אחידה (ראה גם אצל וולף ועמיתיו, 1992). לפיכך, מוצעו השיפוטיות בכל אחד משני תפקידי השיפוט. בהתאם למשוער, משתתף יתר החמרה בשיפוט עונש (ממוצעי החומרה הם 12.18 ו-10.38, בהתאמה). ממצא זה שונה מהממצא של כהן-רז ועמיתיו (בדפוס) בדבר החמרה רבה יותר אצל ילדי הגן וילדי כיתות א, ג, ו, בשיפוט האשמה מול שיפוט ענישה, ומהממצא של אידיסיס ו-וולף (כתב יד), שחשף החמרה רבה יותר בשיפוט אשמה אצל ילדי גן. בהתאם לממצאיו של ניסן (Nissan, 1987, 1988), ניכרה התאמה בין שיפוט אשמה ועונש - ככל שהאשמה שיוחסה לתוקף הייתה רבה יותר, הוא נתפס כראוי לעונש חמור יותר.

שקלול דיפרנציאלי הוא התלות בין המשקל שמוקנה לכוונה והמשקל שמוקנה לנזק. ככל שהשופט יודע על כוונת פגיעה רבה יותר, הוא מקנה לנזק משקל רב יותר. שקלול פשוט, שמאפיין שיפוט עונש, משמעו אי תלות בין המשקל המוקנה לכוונה למשקל המוקנה לנזק. ייתכן שממצא ברור זה מעיד על יתר מורכבותו של תהליך שיפוט האשמה אצל נערים בעלי רקע עברייני, בהשוואה לשקלול פשוט שנמצא באחרונה אצל נערים בעלי רקע נורמטיבי (אלון, 1997). בכל מקרה, לפנינו סוג מיוחד של מודולריות שיפוטית.

ניתוח היקשי

תוצאותיו של ניתוח שונות תלת-כיווני למדידות נשנות (כוונה ונזק) ומדידה אחת בלתי תלויה (סוג השיפוט) מספקות תמיכה להתרשמות החזותית. נמצאה השפעה מובהקת של כל אחד משלושת הגורמים המתופעלים: ערכי F של סוג השיפוט (18, 1), ושל כוונה ונזק (2, 36) הם 41.16, 154.42 ו-118.85, בהתאמה, $p < .0001$. לא נמצאה מובהקות של יחסי הגומלין בין הגורמים הללו.

באשר לשיפוט אשמה בנפרד, בניתוח שונות דו-כיווני למדידות נשנות נמצאו השפעות מובהקות של כוונה ונזק. ערכי F הם 126.48 ו-124.58, בהתאמה, $p < .0001$. יחסי הגומלין בין שני הגורמים הללו נמצאו מובהקים, $F(4, 72) = 4.13$, $p < .01$, מה שמאשש את הרושם בדבר שקלול דיפרנציאלי (תלות בין המשקלים של שני מקורות המידע). סטיות התקן, המיוצגות באמצעות האנכים על גבי כל נקודת הממוצע בגרף השמאלי (תרשים 1), נוטות (באופן צפוי למדי) להיות קטנות יותר בקצוות. סביר להניח שצירוף קיצוני של ערכי נזק וכוונה (נזק רב וכוונה רבה, ונזק מועט וכוונה מועטה) גורר שפיטה ברורה וודאית יותר.

באשר לשיפוט עונש, בניתוח שונות דו-כיווני למדידות נשנות נמצאו השפעות עיקריות מובהקות של כוונה ונזק; ערכי F הם 102.47 ו-69.94, בהתאמה. $p < .0001$. יחסי הגומלין בין שני הגורמים הללו לא נמצאו מובהקים, $F(4, 72) < 1$, מה שמספק אישוש היקשי למסקנה על בסיס חזותי של שקלול פשוט (בלתי מותנה) בשיפוט עונש. סטיות התקן, שמייצגים האנכים שעל גבי כל נקודת ממוצע בגרף הימני, נוטות להיות קטנות יותר בקצוות סולם הגירוי.

יחס מוסרי

כדי לקבל ייצוג ממצה לחשיבות שיוחסה לשני הגורמים (כוונה ונזק) של הסכמה המוסרית הרלוונטית נעשה שימוש באלגוריתם המכונה יחס מוסרי ($MR = \text{moral ratio}$), (משוואה 3), המאפשר להפיק מתוך מכלול השיפוטיות של כל משתתף את המשקל שהוא ייחס לכוונה (MR_i), יחסית למשקל שייחס לנזק.

$$MR_i = I/(I+D)$$

משוואה 3

במשוואה זו I מייצג את המשקל הבלתי תלוי המיוחס לכוונה, ואילו המשקל הבלתי תלוי המיוחס לנזק מיוצג באמצעות D. טווח הערכים של MRi הוא 0-1. נובע, כי המשקל היחסי של הנזק (MRd) הוא: $MRi = 1 - D$. ערכי I ו-D הופקו באמצעות חישוב ההפרש בין הממוצעים השוליים (הבלתי תלויים) של כוונה ונזק, בהתאמה. לוח 1 שמופיעים בו שיפוטיות בשני תחומים, אשמה ועונש, מאפשר להבהירה את שיטת החישוב. בצד הימני של הלוח, שיפוטיות עונש, המשקל הבלתי תלוי של כוונה (I) חושב כדלקמן: מיצוי הערכים בשלוש דרגות הכוונה הרבה (10, 14, 18) ובשלוש דרגות הכוונה המועטה (3, 7, 10). ההפרש שבין שני הממוצעים הללו (14.66 ו-6.66) הוא 7.33. באותו אופן חושב המשקל הבלתי תלוי של הנזק. מוצעו הערכים בשלושה התנאים של נזק רב (10, 14, 18) ובשלוש הדרגות של כוונה מועטה (3, 6, 10). ההפרש בין שני הממוצעים הללו (14.00 ו-6.33) הוא 7.66. שני הערכים הללו הוצבו במשוואה 3 כדלקמן: $MRi = 7.33(7.66 + 7.33) = 7.33$. חישוב כזה הוביל לערך MRi 0.52. בתנאים של שיפוטיות אשמה.

לוח 1: ממוצעים של ערכי MRi בתנאים שונים של שיפוטיות עונש ואשמה

נזק: כוונה	שיפוטיות עונש			שיפוטיות אשמה		
	רב	בינוני	מועט	רב	בינוני	מועט
רבה	18	14	10	18	15	10
בינונית	14	10	6	13	10	6
מועטה	10	7	3	10	6	3

בפועל, ערכים כאלו נמצאו בחישובי ממוצעי שיפוטיות עונש ואשמה של כל משתתפי הניסוי – 0.49 ו-0.52, בהתאמה, כלומר לא נמצא הבדל של ממש במשקל שיוחס לכוונה בשיפוטיות עונש ובשיפוטיות אשמה. באשר למשקל היחסי שיוחס לכוונה (MRi) בשיפוטיות אשמה, הממצא במחקר זה שונה מהממצא של וולף ועמיתיו (Wolf et al., 1992). שם, בשלב הראשון של המחקר, יוחס משקל רב במיוחד לנזק ומשקל זניח לכוונה (ערכי MRi היו: 0.01 ו-0.04). רק בסדרת ניסויים שנעשתה לאחר מכן מצאו החוקרים שינוי שקלול בהתאם לשינוי בהיבט השיפוטיות (עברייני/נורמטיבי); בסדרה זו יוחס משקל משמעותי בשיפוטיות גם לכוונה מהיבטו של המדריך החינוכי ($MRi = 0.32$); כמעט שליש מכלל השונות הנצפית). נראה כי במחקר הזה המשקל היחסי שייחסו בני הנוער החוסים לכוונה בשיפוטיות האשמה דומה יותר למשקל שייחס לכוונה נוער השוליים (בית ספר מפת"ן; כשליש מהשונות הנצפית) במחקרם של וולף ועמיתיו, ודומה פחות למשקל שייחסו לגורם זה בני נוער חוסים באותו מחקר (משקל זניח).

ניסוי שני - שיפוטיות העונש מההיבט תוקף-קרוב שיטת המחקר

בניסוי השני, שנעשה, כאמור, שלושה חודשים אחרי סיום הניסוי הראשון, נבדקה המודולריות השיפוטיות מההיבט תוקף-קרוב. בניסוי השתתפו 12 נערים חוסים מהמוסד שהתקיים בו הניסוי הראשון, שהיו זמינים באותה העת. אליהם צורפו 9 נערים שלא השתתפו בניסוי הראשון. בסך הכול 21 משתתפים (לא נמצא כל הבדל בין השיפוטיות של משתתפי הניסוי הראשון לשיפוטיות של מי שלא השתתפו בניסוי הראשון). הניסוי השני היה חזרה על הניסוי הראשון עם שיפוטיות עונש בלבד ועם תוספת של היבט שיפוטיות תוקף-קרוב. הפעם, בהפרש של שבוע ימים, התבקש כל חוסה לראות עצמו כפוגע או כקרוב ולשפוט את המקרה בהתאם לכך. גם בניסוי זה בוקר הסדר תוקף-קרוב באמצעות Counter-balancing.

ממצאים יחס מוסרי

בניסוי זה ממצא ייחודי, שמראה שינוי שיטתי בחומרת השיפוטיות לעונש ושונות בתנאים השונים כפונקציה של כל שלושת הגורמים המתופעלים. בכל אחד מתשעת האירועים בולטת החמרת יתר בעונש מנקודת מבטו של הקרוב. ממוצע החומרה בשיפוטיות מנקודת מבטו של הקרוב הוא 12.85, וממוצע החומרה של השיפוטיות מנקודת מבטו של התוקף הוא 7.43. אפשר לראות שמנקודת מבטו של התוקף עולה חומרת השיפוטיות בהדרגה כפונקציה של נזק בכל רמה של כוונה. מנקודת מבטו של הקרוב מובחנת מגמה זו רק ברמה הנמוכה של כוונה, ומופיעה מגמה הפוכה ברמה הגבוהה של כוונה. ממצאים אלו תומכים בבירור בהשערת המודולריות השיפוטיות, שמתבטאת בעיקר בהחמרה בעונש מנקודת מבטו של הקרוב ובהקלה מנקודת מבטו של התוקף. לא נמצא הבדל של ממש במשקל היחסי שיוחס לכוונה מנקודת מבטם של התוקף ושל הקרוב. ערכי MRi הם 0.47 ו-0.46. בהתאמה. כמו בניסוי הראשון, ובניגוד לממצאים של וולף ועמיתיו (1992), ניכרת מגמה של איזון המשקל שיוחס לכוונה ולנזק בשני ההיבטים השיפוטיות. תרשים 2: ממוצעים (נקודות בתוך התרשים) וסטיית תקן (קווים אנכיים על גבי הנקודות) של שיפוטיות עונש מהיבט של תוקף וקרוב כפונקציה של מידת הכוונה והנזק

השוואה בין תוצאות שני הניסויים

בניסוי הראשון נבדקה חומרת הענישה מנקודת מבטו של הצופה. ממוצע חומרת הענישה היה 12.18. ממוצע זה דומה יותר לממוצע של השיפוט מנקודת מבטו של הקרבן, כפי שנמצא בניסוי השני. לוח 2, מאפשר השוואה כללית בין היבטי השיפוט השונים - שיפוט עונש מנקודת מבטו של הצופה (ניסוי 1) ושיפוט עונש מנקודת מבטו של התוקף והקרבן (ניסוי 2). ניתוח שונות תלת-כיווני לשתי מדידות נשנות (כוונה ונזק) ואחד בלתי תלוי (היבט שיפוט) הניב מובהקות של יחסי הגומלין המשולשים, $F(4, 80) = 5.58, p < .0005$ (ראה לוח 2), ואושש את הממצא המורכב, המתואר בתרשים 2. נמצאו השפעות עיקריות מובהקות מאוד של כוונה ונזק: ערכי $F(2, 40)$ הם 161.72 ו-162.75, בהתאמה, $p < .0001$. חשובה גם התוצאה המובהקת מאוד של היבט שיפוט (מודולריות), $F(1, 20) = 59.42, p < .0001$ (ממוצעי חומרת שיפוט מנקודת מבטו של התוקף והקרבן הם 12.85 ו-7.43 בהתאמה).

לוח 2: ממוצעים (מספרים גדולים) וסטיות תקן (מספרים קטנים) של שיפוט ענישה מההיבט של תוקף קרבן וצופה

כוונה ופגיעה	תוקף	קרבן	צופה
כוונה מועטה ונזק מועט	2.42	5.61	5.47
כוונה רבה ונזק מועט	2.11	2.76	2.24
כוונה רבה ונזק מועט	13.09	19.71	19.52
	5.89	0.9	1.42

לוח 3: ערכי MRi בשיפוט חומרת ענישה מההיבט של תוקף, קרבן וצופה, בניסוי הראשון והשני

	ניסוי 1		ניסוי 2	
	תוקף	קורבן	צופה	
ממוצע	.46	.47	.49	
סטיית תקן	.13	.13	.20	

ניסוי שלישי - שיפוט העונש מהיבט קונקרטי

הניסוי השלישי התגבש במהלך הניסויים הקודמים, שבהם, בעת כילול הסולם, שנועד לדירוג רמת הענישה, שאלו הנערים החוסים שוב ושוב, האם הסולם מתייחס למספר שנות הענישה בכלא? הניסוי השלישי נועד לשפוך אור נוסף על השיפוט לעונש, לבדוק את השיפוט במקרים, שבהם מופחת העונש בשל מידע קונקרטי. מידע זה המחיש לנערים החוסים את חומרת העונש והתאים למושגיהם, לעומת הניסוי הראשון, שכלל ענישה כללית. הניסוי השלישי התבצע חודש ימים אחרי השני. השתתפו בו 21 חוסים, שכולם השתתפו לפחות באחד משני הניסויים הקודמים. גם ניסוי זה היה חזרה על הניסוי הראשון, אך בוצעו בו שיפוט ענישה בלבד במונחים של תקופות מאסר (בחודשים).

ממצאי הניסוי מעידים, כי הנערים ייחסו משקל משמעותי גם לכוונה וגם לנזק. המשקל היחסי לנזק (MRd) הוא 0.52 ו-0.49, גבוה במקצת מזה שנמצא בניסוי הראשון, שנעשו בו השיפוט על בסיס לא קונקרטי. המבנה המתפרס של הגרף מעיד על שקלול דיפרנציאלי. שקלול כזה אמור לשקף תהליך מורכב, שבו המשקל המוקנה לכל פיסת מידע בממד כלשהו (כוונה או נזק) תלוי במידע שיש לנחקר על פיסת מידע מממד אחר המזווגת אֶתה באותו אירוע (לדוגמה, כוונה רבה מזווגת עם נזק מועט או עם נזק רב). התרשמויות חזותיות אלו זוכות לאישוש מלא בניתוח שונות דו-כיווני למדידות נשנות, שהניב השפעות מובהקות מאוד של כוונה ונזק: ערכי $F(2, 42)$ הם 21.99 ו-35.83, בהתאמה, $p < .0001$. הרושם של שקלול דיפרנציאלי (תלות במשקל המיוחס לשני מקורות המידע) זוכה גם הוא לאישוש - יחסי הגומלין בין שני מקורות המידע הנדונים מובהקים, $F(4, 84) = 6.97, p < .0001$. ממצאים אלו מתאימים לתזה, שביסוד המחקר הזה, על ההבדל שבין שיפוט לעונש ושיפוט האשמה, בהתאם להשערת המודולריות השיפוטית.

דיון

השיפוט המוסרי אצל בני נוער בעלי רקע עברייני

הציפייה לגלות כי לשיפוט הענישה חשיבות רבה בחקר השיפוט המוסרי של נערים בעלי רקע עברייני לא נכזבה. ואולם, הביקורת שהובילה לתזה הזאת התבססה על ההנחה שבממצאיהם של וולף ועמיתיו (Wolf, 1992), שבתהליך השיפוט מייחסים בני הנוער חשיבות בלעדית כמעט לנזק שנגרם, יאוששו במחקר זה. למרבה ההפתעה, ממצאים אלה לא אוששו. במחקר הזה נמצאה אצל הנערים החוסים נטייה, מעין נורמטיבית, של איזון בין המשקל המיוחס לכוונה ובין המשקל המיוחס לנזק. אפשר לייחס להבדל זה משמעות רבה.

לממצאים אלו משמעות רבה עבור התזה הזאת, הגורסת כי שיפוט מוסרי של ענישה משקף פן ייחודי של סכמה מוסרית (ראה משוואה 1) אצל נערים חוסים. הממצאים מראים הבדלים בין שיפוט הענישה ושיפוט ההאשמה בחומרת השיפוט ובשקלול העדויות הרלוונטיות (כוונה ונזק). בניסוי הראשון, השוואה בין שני אופני השיפוט, נמצאה נטייה להחמיר בשיפוט עונש יותר מאשר בשיפוט אשמה ונטייה לשקלול פשוט (משקל בלתי תלוי למידע אודות האירוע הנשפט) בשיפוט עונש לעומת שקלול מורכב (משקל תלוי לכל פיסת מידע) בשיפוט אשמה.

בשני הבדלים אלו אפשר לראות רמז לזיקה שאולי קיימת בין משתתפי המחקר ובין השופטים המקצועיים, המשלבים וממזגים בשיקוליהם, בייחוד בשלב קביעת האשמה, עדויות וראיות בדבר כוונה פלילית ועשייה פלילית. לעומת זאת, בשלב קביעת העונש יורדת חשיבותם של גורמים אלו, שכן הוכרע כבר נושא האשמה. הנטייה ליתר החמרה בשיפוט ענישה עשויה לשקף את הפחתת אי הוודאות באשר לאשמה. כמו כן, נערים בעלי רקע עברייני מצויים, אובייקטיבית וסובייקטיבית, בצד של בני-ענישה 'כרוניים'. אצל נערים חוסים, הדבר משתמע מעצם שהותם בתנאים של שלילת החופש (מעון נעול) בשל היסטוריה עבריינית. נראה שהשערה זו חשובה כבסיס למחקר המשך, שיבדוק אותה באופן שיטתי.

הממצאים מספקים גם מענה נאות לשאלה, שהובילה למחקר הזה, בדבר הלגיטימיות המושגית והמתודולוגית של המגמה, הרווחת בספרות, להתמקד בשיפוט האשמה תוך הזנחת האפשרות, ששיפוט ענישה יכולים לשקף פן ייחודי של סכמה מוסרית. מגמה זו משקפת בעיקרה תפיסות נורמטיביות, המדגישות את חשיבותן של אשמה והאשמה. ממצאי המחקר הזה מדגישים את ייחודיותם של שיפוט עונש בחקר סכמות מוסריות בקרב נוער חוסה. הניסוי הראשון הראה שהם משקפים פן אחר של סכמה מוסרית פונקציונלית. הניסוי השני הראה שהם מאפשרים חשיפה ממצה של סכמה כזו, עד כדי גילוי האופן שבו השונות הנצפית משתנה יחד עם חומרת השיפוט כפונקציה של הגורמים הרלוונטיים.

הניסוי השלישי לימד על חשיבותו של המידע הקונקרטי בשיפוט הענישה של הנערים החוסים – ועל הרלוונטיות הרבה של עונש במונחי תקופת מאסר. מתבקשת המלצה, לבחון את תקפותם של הממצאים האלה גם באוכלוסיות אחרות, כמובן, בעונשים רלוונטיים לאותה אוכלוסייה. לדוגמה, עונש עבור אוכלוסיית מובטלים אמור להתייחס לפרק הזמן עד לכניסה לעבודה רצויה או לעבודה בלתי רצויה (בדרגות שונות). באוכלוסייה של ילדים רכים, יכולה לשמש כעונש משמעותי מניעת חמימות או מניעת מאכל נחשק, כמו ממתקים.

האם נכון לתייג נערים חוסים כבעלי מוסריות ייחודית?

בספרות רווחת טענה שבני נוער עבריינים שרויים בעולם מוסרי ייחודי, שהכלל השולט בו הוא 'כל דאליים גבר' (Bartholomae, 1985; Matza, 1964; Strasburg, 1978). וולף ועמיתיו (Wolf et al., 1992) ניסו לגלות הבחנות בשיפוט המוסרי של נערים אלו ושל נערים אחרים. אצל הנערים החוסים יוחסה חשיבות מכרעת לנזק, ובנטיבות מסוימות חלה אצלם תזוזה בהעדפה השקלולית לכיוון של סכמה מוסרית נורמטיבית, ויוחסה חשיבות משמעותית גם לכוונה.

נראה כי מאז מחקרם של וולף ועמיתיו חל שינוי בהתייחסות לגורם הכוונה אצל נערים חוסים, ומשקלו של גורם זה עלה משמעותית. ייתכן שניתן לייחס זאת לחברות מתקנת ולהפנמת ערכי שיקום וטיפול אצל החוסים, הן במוסד הנעול שהם שוהים בו והן במוסדות קודמים ששהו בהם קודם לכן. אפשר גם לייחס זאת לשינוי שבין הפרופיל האתני-תרבותי של הנערים שהשתתפו במחקר הזה, לבין הפרופיל של הנערים שהשתתפו במחקרם של וולף ועמיתיו.

בשנים האחרונות חלו תמורות במעונות הטיפולים בארץ ובעולם, ותהליך השיקום של בני נוער חוסים נעשה מובנה יותר. בארץ רשות חסות הנוער במשרד העבודה והרווחה אחראית על רשת מעונות, הכוללת מעונות נעולים, מעונות כוללניים (פתוחים), הוסטלים ארציים והוסטלים קהילתיים, והיא מאפשרת שירות טיפולי ושיקומי רחב היקף וניוד אוכלוסייה בין המעונות השונים בהתאם למצב ולצורך. ואמנם, נערים חוסים רבים שהשתתפו במחקר הזה הגיעו למעון לאחר שקיבלו התייחסות טיפולית ושיקומית במוסדות אחרים. אוריינטציה טיפולית דומה מאפיינת, בייחוד בשנים האחרונות, את כל המוסדות הרשמיים בישראל שעמם באים במגע נערים עבריינים עוד טרם כניסתם למעון הנעול - מחלק הנוער במשטרה (יחידות נוער-חשיפה), קציני מבחן והיחידה לקידום נוער של משרד העבודה והרווחה ושל משרד

החינוך. במוסד הנעול, שנעשה בו המחקר, רווחת אוריינטציה טיפולית ושיקומית במידה ובאיכות שלא היו בו כאשר התבצע מחקרם של וולף ועמיתיו (1992).

דו"ח פנימי, שנעשה במעון בשנת 1999, מאפשר ללמוד על דרכי הטיפול והשיקום במעון. לדוגמה, במפגש קבוצתי טיפולי, המתקיים אחת לשבוע, דנים בתכנים שמעלים חברי הקבוצה, כגון כעסים. במעון מגוון פעילויות בעלות אוריינטציה טיפולית, כמו הפחתת אלימות בעזרת טיפול בבעלי חיים, חונכות אישית, הכשרה מקצועית, העשרה וחוגים, וכן פעילויות שנועדו לקדם הפנמת ערכים, כמו הזכות לכבוד והחובה לכבד, תיוג ודעות קדומות, אחריות, חברות, נאמנות, וקבלת הסוטה מהנורמה.

נראה, אם כן, שבמוסדות חסות הנוער בכלל ובמעון הנעול, שנעשה בו המחקר הזה בפרט, מדגישים חברות נורמטיבית של הנערים החוסים. זהו תהליך שמדגיש איזון בין כוונה ונזק (Wolf, 2001), ומתבטא גם בשיפוט המוסרי שלהם. על בסיס ההשוואה עם ממצאיהם של וולף ועמיתיו אפשר להקיש שבני הנוער החוסים גילו תזוזה לעבר סכמה מוסרית המאפיינת נערים נורמטיביים, סכמה המאזנת בין כוונה ונזק (אלון, 1977). תזוזה זו שומטת את הקרקע מתחת ללגיטימיות לתייג נערים ולומר שהם בעלי מוסריות ייחודית. אנו רואים, אפוא, שסכמות מוסריות משתנות ומתעדכנות, בהתאם לחוויות שהנער החוסה נחשף אליהן.

כדי להרחיב את הבנת הממצאים, רצוי לחקור את המשקל היחסי שמייחסים לגורם הכוונה בני נוער היושבים בכלא, הנמצאים בקצהו של הרצף - בני נוער נורמטיביים ועבריינים. מומלץ לבדוק אם הפרופיל המוסרי-שיפוטי של נערים אלו תואם יותר את הפרופיל של הנערים שהשתתפו במחקרם של וולף ועמיתיו (1992)? האם גם אצלם קיים איזון בין כוונה ונזק? חשוב גם לבדוק בני נוער חוסים לשעבר, שהשתחררו מהמוסד הנעול, ולראות אם החברות המתקנת והפנמת ערכי השיקום והטיפול, שזכו להם במוסד הנעול, עדיין מופנמים באורח חייהם. ממצאי המחקר הזה מחייבים להשוות את הפרופיל הסוציו-אתני של הנערים עם הפרופיל של משתתפי מחקרם של וולף ועמיתיו. כיום, כרבע מהנערים החוסים במעון הם עולים חדשים (חבר העמים ואתיופיה), שייתכן שהביאו עמם דפוסי התנהגות שונים מאלו שהיו מקובלים בעבר במעון.

סיכום

גישת המודולריות השיפוטית (Wolf, 2001) מניחה שינויים בשיפוט המוסרית של הפרט בהתאם לנסיבות. תשתית לבדיקת המודולריות השיפוטית אצל נערים בגיל ההתבגרות הוצבה במחקרם של וולף ועמיתיו (1992). שם זוהתה מודולריות בשיפוט אשמה בשני תנאים - בשיפוט התוקפנות כתכונה של מבצעה, ובשיפוט מתוך הזדהות עם אדם נורמטיבי. המחקר הזה הפיק תמונה פונקציונלית של שיפוט מוסרי אצל נערים חוסים. נמצא שיפוט מודולרי בהתאם לסוג השיפוט (ענישה ואשמה), בהתאם לפרוטגוניסטים תוקף וקרבו, ובהתאם לרלוונטיות של הענישה במציאות העבריינית של הנערים. אם המוסריות של בני נוער עבריינים משקפת את מוסריותה של החברה הנורמטיבית (כהן, 1955), הרי שהמחקר מראה שסכמות מוסריות של נערים חוסים משתנות באחרונה, ומוטב להטיל ספק בטענה שבני נוער עבריינים שרויים בעולם של כוונות לא טהורות, ושכל מי שאינו שייך לעולמם נתפס על ידם כמייחס להם כוונות רעות בעוד שלעצמו אינו מייחס כוונות כאלה. למחקר תרומה מתודולוגית בבחינת השיפוט המוסרי בתחום הענישה, המעניקה ממד נוסף ומשמעותי למדידה פונקציונלית. מההיבט היישומי מראים הממצאים יתרון לטיפול ולשיקום המשלבים יסודות של כוונה.

מקורות

- אידיסיס, י. (כתב יד). שיפוט מוסרי של אשמה ועונש בקרב ילדים בגיל הרך.
 אידיסיס, י., ו-וולף, י. (בדפוס). שיפוט עצמי של שיפוט הזולת אצל ילדים בגיל הרך. בתוך מ. אדד ו-י. וולף, (עורכים), סטייה חברתית ועבריינות: היבטים עיוניים ואמפיריים. רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן.
 אלון, ד. (1997). שיפוט מוסרי של אלימות אצל מתבגרים נורמטיביים: ניתוח במונחי פסיכודינמיקה יומיומית של האשמה. עבודת מ.א., המחלקה לקרימינולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן.
 ארקין, נ. (1997). שיפוט מוסרי על ידי אסירים: אפיון אישי או תופעה מודולרית? עבודת דוקטורט, המחלקה לקרימינולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן.
 וולף, י. (1985). תוקפנות: בעיות הגדרה וזיהוי. עבריינות וסטייה חברתית, י"ג, 25-36.
 וולף, י. (1989). שיפוט מוסרי על בסיס מידע אודות כוונה ונזק כאבן בוחן להגדרה נאיבית של תוקפנות. פסיכולוגיה, 2, 120-130.
 וולף, י., מואב, י. וסילפן, פ. (1991). יחוס תוקפנות על פי מידע בדבר כוונה ונטייה לפגוע בזולת ועוצמת הפגיעה. עבריינות וסטייה חברתית, י"ח, 43-55.
 חיימוב, ר., ו-וולף, י. (בדפוס). שיפוט מוסרי של עדות ראייה בקרב אסירים. בתוך מ. אדד ו-י. וולף, (עורכים), סטייה חברתית ועבריינות: היבטים עיוניים, אמפיריים ויישומיים. רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן.
 כהן-רז, ל., וולף, י., ושרון, ר. (בדפוס). שיפוט מוסרי על ידי ילדים: ניתוח במונחי פסיכודינמיקה יומיומית של האשמה. בתוך מ. אדד ו-וולף, י. (עורכים), סטייה חברתית ועבריינות: היבטים עיוניים ואמפיריים. רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן.
 עשת-סבג, ת. (1995). שיפוט חומרת עבירות על ידי אסירים מוגנים. עבודת מ.א., המחלקה לקרימינולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן.
- Anderson, N. H. (1981). Foundations of information integration theory. New York: Academic Press.
 Anderson, N. H. (1991). Psychodynamic of everyday life: Blaming and avoiding blame. In N. H. Anderson (Ed.), Contributions to information integration theory, Vol. II: Social (pp. 245-275). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
 Anderson, N. H. (1996). A functional theory of cognition. Mahwah, NJ: Erlbaum.
 Bartholas, C. (1985). Juvenile delinquency. New York: Wiley.
 Cohen, A. K. (1955). Delinquent boys: The culture of the gang. Glencoe, IL: The Free Press.
 Lubel, S., Wolf, Y., & Krausz, E. (1991). Aggression as an ethnic-dependent construct: Judgmental differences among European and Oriental Jews in Israel. International Journal of Group Tensions, 21, 287-313.
 Matza, D. (1964). Delinquency and drift. New York: Wiley.
 Nissan, M. (1987). Moral norms and social conventions: A cross-cultural comparison. Developmental Psychology, 23, 719-725.
 Nissan, M. (1988). The child as a philosopher of development of a distinct perception of values in childhood. Journal of Moral Education, 17, 172-182.
 Sarbin, T. R., & Allen, V. L. (1968). Role theory. In G. Lindzey and E. E. Aronson (Eds.), Handbook of social psychology, vol. 1 (pp. 488-567). Cambridge, MA: Addison-Wesley.
 Smith, C. S., Tisak, J., & Schmieder, R.A. (1993). The measurement properties of the role conflict and role ambiguity scales: A review and extension of the empirical research. Journal of Applied Psychology, 76, 46-53.
 Strasburg, P. A. (1978). Violent delinquents. New York: Monarch.
 Wolf, Y. (2001). Aggression and violent behavior: An invariant or modular phenomenon. Aggression and Violent Behavior: A Review Journal, 6, 1-34.
 Wolf, Y. (in press). Violations of out-group and in regulations in the eyes of ordinary and protected prisoners: An instance of judgmental modularity. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology.
 Wolf, Y., Battash, Y., Addad, M., & Walters, J. (1992). Valuation of moral information by juvenile delinquents: A psycho-sociological perspective. International Journal of Group Tensions, 22, 39-62.
 Wolf, Y., Friedlander, M., Addad, M., Silfen, P., & Walters, J. (1995). Moral judgment among incarcerated offenders from a psychotherapeutic background. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 39, 242-257.
 Wolf, Y., Ron, N., & Walters, J. (1996). Modularity in moral judgment by police officers. Policing and Society, 6, 37-52.